

УДК 351.746.1

С. О. Каштелян

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ “БЕЗПЕКА” У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ У ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ

Узагальнено сутність, зміст та структуру поняття “безпека” у контексті забезпечення національної безпеки України у прикордонній сфері. Визначені основні об’єктивні характеристики поняття безпеки. В узагальненому вигляді подані об’єкти і суб’єкти національної безпеки. Визначено сукупність дій щодо забезпечення безпеки.

Ключові слова: національна і прикордонна безпека, об’єкти і суб’єкти безпеки.

Постановка проблеми. Забезпечення безпеки суспільства і держави є головним завданням, яке покликані вирішувати органи державної влади, політичні та громадські інститути, а також громадяни. Спектр можливих небезпек, здатних спровокувати зміну кордонів держави, а відповідно й підірвати саму можливість її існування, останнім часом значно розширився і набув менш прогнозованого характеру.

Сьогодні світ опинився перед серйозними небезпеками, що загрожують існуванню людства. Забезпечення безпеки стає головною проблемою світової спільноти, основою його виживання. Нації, які не створили надійної системи безпеки, ризикують втратити свою ідентичність, розчинитися у бурхливому потоці історії, а то й взагалі зійти з історичної сцени. Особливо актуальна ця проблема для України, що перебуває у дуже глибокій системній кризі і виявилася не готовою до нових викликів. Тому опрацювання механізмів забезпечення національної безпеки України стає необхідною умовою самозбереження українського народу і держави.

Нові реалії зумовлюють потребу виділення особливого виду національної безпеки – прикордонної з обґрунтуванням її місця і ролі у Концепції національної безпеки України, розробленням понятійного апарату й основних положень теорії забезпечення прикордонної безпеки України. Однак практичні кроки зі створення такої системи прикордонної безпеки неможливі без їх глибокого наукового обґрунтування. Перш за все, необхідно виявити взаємозв’язки державної прикордонної політики і безпеки у прикордонному просторі, дослідити стан проблеми безпеки, обґрунтувати й уточнити зміст основних категорій і понять про безпеку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У працях [1; 2; 3] зазначається, що основні

© С. О. Каштелян

функції держави полягають в одночасному вирішенні таких завдань: оборони, підтримання зовнішніх відносин, охорони правопорядку, регулювання економіки, забезпечення екологічної безпеки, підтримання і розвитку культури, забезпечення освіти населення та ін.

Погоджуючись із думкою авторів [4, с. 30], можна зазначити, що місце прикордонної безпеки у структурі національної безпеки України зумовлено таким:

– потреба у прикордонній безпеці об’єктивно необхідна;

– прикордонна безпека є закономірним наслідком утворення держав і процесів територіального розмежування між ними, встановлення і збереження кордонів, а також державного суверенітету в межах своєї території;

– наявність односторонніх чи взаємних територіальних претензій, спроб перегляду існуючих кордонів, загострення прикордонних суперечок і переведення їх у стадію відкритого конфлікту, який загрожує ескалацією збройного насильства.

Аналіз різних концепцій безпеки, що є на сьогодні, свідчить про неузгодженість закладених у них ідей, механізмів їх реалізації і як наслідок – практичну непридатність. Зупинимося конкретніше на аналізі самого поняття “безпека”. Наразі є досить багато визначень цього поняття, зокрема:

– стан, коли немає небезпеки;

– стан, тенденції розвитку та умови життєдіяльності соціуму, за яких забезпечуються збереження його якісної визначеності з об’єктивно зумовленими інноваціями у ньому, і вільне, відповідне власній природі і ним визначуване функціонування;

– показник (критерій) стану нації, який означає, що сукупна дія внутрішніх і

зовнішніх негативних чинників не може значно знизити якість її життя і не створює загрози її існуванню;

– поєднання внутрішніх і зовнішніх чинників, що впливають на життя держави, при якому немає загроз критичного характеру і водночас зберігається повноцінна здатність держави адекватно реагувати на такі загрози у разі їх виникнення.

Метою статті є визначення й узагальнення сутності, змісту та структури поняття “безпека” у контексті забезпечення національної безпеки України у прикордонній сфері; визначення основних об’єктивних характеристик поняття “безпека”, а також сукупності дій щодо забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави.

Виклад основного матеріалу. “Безпека” досить часто трактується як здатність об’єкта (або явища) зберігати за наявності деструктивних, дезорганізуючих впливів (зовнішніх або внутрішніх) свої найважливіші, системоутворюючі властивості, основні характеристики та параметри, втрата яких може призвести до того, що об’єкт (явище) втрачає свою сутність, припиняє бути самим собою. Деякі дослідники під безпекою розуміють систему гарантій, яка забезпечує явищу його нормальний розвиток. А. А. Стрельцов розуміє безпеку об’єкта через безпеку його властивостей [5].

Як об’єкти захисту в багатьох наукових працях, присвячених темі безпеки, зазначаються “інтереси”, “потреби”, “ідеали”, “традиції” та ін., але не їх носії. Думається, що це досить спірне твердження, тому що при такому підході можливо дійти висновку, що знищення носія інтересів – людини, нації – не являє собою ніякої небезпеки. Адже потреби, інтереси, ідеали при цьому не страждають. Відрив інтересів, потреб тощо від їх носія робить поняття безпеки безглуздом.

Ще більша розмаїтість, ніж у визначеннях безпеки, спостерігається у питаннях класифікації безпеки. Це обумовлено поліструктурністю природи безпеки, у зв’язку з чим вона може бути класифікована за низкою показників залежно від виділення конкретних аспектів проблеми. Погоджуючись із думкою авторів [6, с. 157], слід зауважити, що більшість дослідників, структуруючи види і форми безпеки, насправді класифікують загрози та небезпеки для систем, маючи на

увазі, що безпека для кожної із цих систем – єдине ціле.

Загальноприйняте штучне дроблення безпеки системи на окремі види і форми насправді є лише зручним методичним прийомом, способом моделювання реальних процесів, що дозволяє розглянути цю складну проблему у всій її різноманітності. Більш того, саме дроблення безпеки є досить умовним, тому що, наприклад, інформаційна компонента певною мірою є практично у всіх інших видах безпеки. Те ж саме можна сказати про прикордонний, військовий, економічний або екологічний складники. Усі “види безпеки”, існуючі на сьогодні, і ті, що з’являться у майбутньому, насправді є фразеологізмами, що позначають вузьке завдання забезпечення безпеки одного або кількох атрибутів об’єкта безпеки. А, як відомо, у кожного об’єкта нескінченна кількість атрибутів. Звідси випливає, що і “видів безпеки” може бути нескінченна безліч. Але захист атрибута не може являти собою самоцінну задачу (так само, як атрибут є тільки властивістю об’єкта, хоча й істотною), а цінним є лише забезпечення безпечного існування самого носія цих властивостей.

Безпека має, так би мовити, “мозаїчну” структуру. І те, що наразі трактується як самостійні види безпеки, насправді є “частинками” (осередками) однієї загальної картини. Із цього образного порівняння випливає дуже важливий висновок: так само, як у мозаїці, всі складники мають однакове значення у відношенні до цілої картини, так і у безпеці – стан усіх сфер діяльності і галузей соціальних відносин має однакове значення для досягнення кінцевого результату – безпеки об’єкта. У цій “мозаїці” не повинно бути “розривів”, тобто всі аспекти багатифункціональної проблеми забезпечення безпеки повинні бути взаємоузгоджені і взаємопов’язані. У ній не має бути “слабких ланок”. У принципі, це загальновідоме правило: максимальний збиток буде завдано через найслабшу ланку або на стику елементів структури. Найяскравішим сучасним прикладом неправильного підходу до питання забезпечення безпеки є приклад США: маючи найпотужнішу боездатну армію і спецслужби, країна фактично програла ісламським терористам і була змушена почати бойові дії в Іраку й Афганістані і вдатися до безпрецедентних заходів безпеки всередині

країни. Програла у тій сфері, на яку практично не звертала належної уваги.

Таким чином, не важливо, як розуміється “безпека” (як “стан”, “здатність” чи ще якимось), має бути вказівка на об’єкт, про який іде мова. “Стан” може бути тільки “кого-небудь” або “чого-небудь”, але не “стан” взагалі. Без вказівки на об’єкт, стан якого розглядається, словосполучення типу “прикордонна безпека”, “екологічна безпека”, “інформаційна безпека”, “військова безпека” втрачають сенс, перетворюються на абсурд. Саме звідси походить уся полісемія понять безпеки. Все стає на свої місця, якщо називається об’єкт, безпеку якого необхідно забезпечити: “безпека держави”, “безпека нації”, “безпека особистості” та ін. Подібні звороти найчастіше трансформуються у поняття “державна безпека”, “національна безпека”, “особиста безпека” та ін., які є синонімами попередніх. Без визначення об’єкта поняття безпеки є невизначеним, позбавленим внутрішнього сенсу.

Визначення об’єкта безпеки, коректне і повне виявлення його структурних частин і визначення прийняттого рівня їх безпеки за умови збереження функціональності та структурної цілісності об’єкта як єдиного цілого є вихідною умовою забезпечення безпеки. Найчастіше зустрічаються “особистість – суспільство – держава” як об’єкти захисту слід визнати некоректним, тим більше в юридичних документах, з огляду на різну їх категоріальну належність. З позиції діалектики поняття “безпека” не може існувати без її взаємовиключної й одночасно взаємодоповнюючої протилежності – “небезпеки”. Дихотомію “безпека – небезпека” слід розглядати як проекцію дихотомії “буття – небуття”. Безпека є необхідною (але не достатньою) умовою буття. Небезпека ж виступає як передумова і перша стадія небуття. Отже, поняття “безпека” набуває сенсу не тільки у разі вказування на об’єкт, який необхідно захистити, але й за наявності “небезпеки”, що виходить від певного “джерела загрози”.

Слід мати на увазі відносний характер категорії “безпека”. Як би не намагався об’єкт безпеки уникати нападу, як би добре не забезпечувався його захист, якою б безпечною не здавалася навколишня обстановка, абсолютної безпеки не буває і ніколи не буде. Якась сукупність загроз завжди існує у відношенні до будь-якого об’єкта. Просто вона

може бути не врахована або взагалі прихована від потенційної жертви нападу. Тому під час вирішення питання забезпечення безпеки того чи іншого об’єкта необхідно встановлювати прийнятний для нього (об’єкта) рівень безпеки виходячи з допустимого рівня загроз. Ідентифікація стану проводиться на базі виключно суб’єктивних факторів, таких, як:

– оцінка наявності й імовірності реалізації загроз;

– оцінка розмірів шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок їх реалізації;

– ступінь допустимої шкоди, яка з точки зору суб’єкта для нього не становить небезпеки.

Отже, небезпека (безпека) є процес, при якому ймовірність реалізації загроз та розміри можливої заподіяної, у разі їх реалізації, шкоди вище (або нижче) за деяку суб’єктивно встановлену граничну величину. Безпечним вважається стан об’єкта, при якому стан його зв’язків і відносин із зовнішнім середовищем, стан елементів структури об’єкта, їх відносин і зв’язків між собою дозволяє об’єкту зберігати:

– здатність і можливість виконувати свої основні функції;

– структурну цілісність (не приводить до порушення функціональності).

Таким чином, як “безпечний” буде сприйматися стан об’єкта, при якому:

– погрози на його адресу не реалізуються;

– реалізовані загрози (атаки) не досягають своєї мети;

– атаки успішно блокуються системою захисту об’єкта;

– у разі подолання системи захисту заподіяна шкода є незначною і не призводить до дисфункції об’єкта або функціональність своєчасно відновлюється.

Відповідно, під “безпекою” слід розуміти як існування будь-якого об’єкта, у межах встановлених для нього параметрів стійкості, завдяки створенню захисту, що здатний запобігти деструкції і дисфункції, які небезпечні для його існування, і своєчасно ліквідувати наслідки, якщо деструкції і дисфункції уникнути або запобігти їм не вдається. При цьому сам об’єкт може розвиватися у межах допустимого, зберігати свої цілі і функції, ускладнюватися, змінювати структуру. Але водночас він повинен зберігати власну ідентичність.

У підсумку узагальнююче визначення безпеки буде таке: безпека – процес, при якому ймовірність настання дисфункції і деструкції

об’єкта у результаті його взаємодії із зовнішнім середовищем або елементів, які входять до структури об’єкта, між собою, нижче за деяку граничну величину.

Із наведеного вище визначення безпеки безпосередньо випливають завдання щодо її забезпечення:

– допомогти об’єкту зберегти здатність і можливість виконувати свої основні функції;

– не допустити структурних змін, що можуть призвести до зміни функціональності.

Принципово важливо дотримуватися ієрархії цих двох компонентів безпеки. Для неорганічного об’єкта структурна цілісність визначає його функціональне призначення, і тому вона є пріоритетною. Для органічного об’єкта визначальними є функціональні аспекти. Структурна цілісність приноситься в жертву заради збереження життєво важливих функцій (ящірка відкидає хвіст; вовк відгризає лапу, що потрапила у капкан; людині ампутують хворий орган) тільки заради збереження головного – життя.

Вважається, що граничними підставами буття, які вимагають захисту, є життя і свобода. У цьому випадку забезпечення безпеки соціального суб’єкта будь-якого структурного рівня буде зводитися до вирішення двосидного завдання: забезпечення безпечного життя – “вітальний” (від лат. *vita* – життя) аспект, і забезпечення свободи – “лібертальний” (від лат. *liberti* – свобода) аспект безпеки.

Вирішальне значення для подальшого існування об’єкта має не потенційна можливість зберігати свої системоутворюючі властивості, основні характеристики, параметри та сутність при патогенних (дезорганізуючих, деструктивних, руйнівних) впливах з боку різних предметів, явищ або процесів [6, с. 7], а те, які цілі має суб’єкт, впливаючи на об’єкт, і до яких наслідків, з точки зору досягнення об’єктом власних цілей, це може призвести. Тобто, чи спрямований цей вплив на досягнення конструктивних або деструктивних наслідків для самого об’єкта безпеки? Адже, якщо виходити з численних визначень “безпеки”, при всій їх полісемії, виходить, що будь-який вплив на об’єкт, що приводить до зміни структури, властивостей, характеристик, параметрів, сутності тощо, може бути сприйнятий як небезпечний. Але саме на зміну характеристик, властивостей, параметрів, сутності, певною мірою і

структури (структури знань, структури особистості) спрямовані зусилля у процесі навчання і виховання. Модернізація, наприклад, системи охорони державного кордону, реорганізація апарату управління з метою підвищення їх ефективності так само проводяться, як правило, через зміну їхньої структури або супроводжуються їх докорінною перебудовою. Якщо слідувати логіці існуючих на сьогодні визначень безпеки, то всі ці та подібні заходи повинні бути віднесені до категорії небезпечних, а задуми щодо їх здійснення – до категорії загроз. Крім того, необхідно мати на увазі, що не кожний деструктивний вплив на об’єкт може призвести до деструкції і дисфункції об’єкта. У той же час релевантний конструктивний вплив може виявитися згубним для нього. Таким чином, для того щоб з’ясувати, чи несе цей вплив потенційну небезпеку об’єкту захисту чи ні, і чи є вплив на об’єкт (суб’єкт) джерелом небезпеки, необхідно, в першу чергу, виявити його плани щодо об’єкта, на який він впливає. Об’єктивною характеристикою безпеки “об’єкта захисту” може бути тільки сукупність таких параметрів:

– кількість і види реально існуючих джерел загроз;

– імовірність реалізації кожної із загроз і нападу в цілому;

– розмір збитку, що завдається у результаті реалізації кожної загрози;

– ступінь стійкості об’єкта безпеки до деструктивних впливів (іммунітет);

– здатність об’єкта уникати нападу (реалізації загроз);

– ступінь надійності системи захисту;

– здатність об’єкта безпеки до самовідновлювання і розміри витрат, необхідних для ліквідації наслідків нападу.

Висновки

Забезпечення безпеки характеризується поліфункціональністю і полягає не тільки у тому, щоб захищати об’єкт, але й знижувати, послаблювати, попереджати небезпеки і загрози, уникати нападу. Це означає: безпека об’єкта може досягатися як шляхом проведення заходів, спрямованих на захист об’єкта від нападу, нейтралізацію самих загроз, так і завдяки здатності об’єкта ухилятися від нападу.

У загальному вигляді сукупність дій щодо забезпечення безпеки можна подати таким чином:

– визначення об'єкта безпеки, конкретизація складових частин (елементів) його структури, що володіють відносною самостійністю у структурному і функціональному плані;

– виявлення “джерел загроз”: об'єкти (суб'єкти); внутрішні (зовнішні); природні (природні) / штучні (техногенні) та ін.;

– моніторинг елементів і сфер діяльності об'єкта, на які може бути спрямовано деструктивний вплив (скоєно напад);

– аналіз можливих засобів і методів реалізації загроз;

– прогнозування можливого збитку від реалізації загроз;

– ранжування загроз за ступенем небезпеки (з урахуванням імовірності їх реалізації та розмірів можливої заподіяної шкоди);

– розроблення заходів з протидії загрозам [протидія може здійснюватися такими способами: а) зовнішнім загрозам – ухиленням від нападу, блокуванням загроз аж до знищення їх джерела, парированням атак; б) внутрішнім загрозам – профілактикою, локалізацією джерела аж до його усунення, підвищенням стійкості до деструктивних впливів (виробленням імунітету)];

– реалізація розроблених заходів щодо протидії;

– контроль ефективності вжитих заходів.

Таким чином, тільки діалектичний підхід до розуміння феномену дозволяє розгорнути програму дії, в якій дістає свого логічного вирішення протиріччя “небезпека – безпека”.

Список використаних джерел

1. Самолюк, В. Основи правознавства [Текст] : навч. посіб. / В. Самолюк, А. Філіп'єв, Р. Мартинюк. – Острог : Острозька академія, 2006. – 253 с.

2. Гусарев, С. Д. Теорія права і держави [Текст] : навч. посіб. / С. Д. Гусарев, А. Ю. Олійник, О. Л. Слюсаренко. – К. : Правова єдність, 2008. – 270 с.

3. Нижник, Н. Р. Національна безпека України (методологічні аспекти, стан, тенденції розвитку) [Текст] : навч. посіб. / Н. Р. Нижник, Г. П. Ситнік, В. Т. Білоус; за заг. ред. П. В. Мельніка. – Ірпінь, 2000. – 304 с.

4. Назаренко, В. О. Методологічні основи дослідження національної безпеки України в прикордонній сфері [Текст] / В. О. Назаренко, В. М. Серватюк, О. М. Ставицький // Труды університету : зб. наук. пр. / Національний університет оборони України. – К., 2011. – № 7 (106). – С. 22–30.

5. Стрельцов, А. А. Содержание понятия “обеспечение информационной безопасности” [Текст] / А. А. Стрельцов // Информационное общество. – 2001. – № 4. – С. 10–16.

6. Дзлийев, М. И. Проблемы безопасности: теоретико-методологические аспекты [Текст] / М. И. Дзлийев, А. Л. Романович, А. Д. Урсул. – М. : МГУК; Друг, 2001. – 187 с.

Стаття надійшла до редакції 13.03.2013 р.

Рецензент – доктор військових наук, професор В. М. Серватюк, Національний університет оборони України, Київ, Україна.